

**UN ESPAI LINGÜÍSTIC DESCONEGUT A CATALUNYA:
LA COMUNITAT ISRAELITA DE BARCELONA
(Arxius orals i enquesta sociolingüística)**

Martine BERTHELOT i Gentil PUIG i MORENO

«El Parlament de Catalunya, amb motiu del cinc-cents aniversari de l'expulsió dels jueus, reprova aquell acte, com a exponent de la intolerància religiosa i la injustícia civil d'una època, així com deplora, també, l'actitud de violència física i d'hostilitat social de què van ser objecte en períodes posteriors.

Reconeix el valor de l'obra cultural, feta en hebreu pels jueus catalans, en tots els àmbits de la ciència, la filosofia, la teologia, el dret i la literatura. Aquesta obra, sovint negligida, forma part de la història de la cultura a Catalunya.

Insta el govern de la Generalitat a transmetre a la comunitat jueva resident a Catalunya, per tal que així ho faci constar a les seves institucions representatives, la reprovació formal d'aquell decret d'expulsió i la voluntat del poble català de mantenir-hi unes relacions fonamentals en el respecte i la tolerància, consolidades en un acte de veritable reconciliació i retrobament.»

Amb aquestes paraules —i després de l'acte de reconciliació oficial celebrat a Madrid el 31 de març de 1992, amb la presència a la sinagoga dels reis d'Espanya, Joan Carles i Sofia—, el passat dia 6 de juny, el Parlament de Catalunya va reprovar oficialment el decret d'expulsió dels jueus d'Espanya de 1492 i va celebrar alhora el reconeixement i el retrobament de la identitat dels jueus de Catalunya.

De fet, i com és sabut, aquest any 1992 se celebren molts fets històrics, dels més insignes als més indignes: mentre que els uns festegen el descobriment i la trobada entre dos mons, d'altres recorden, rememoren el xoc cultural i el genocidi o etnocidi; entre aquests últims, els grups indigenistes de l'Amèrica del Sud i Central. De la mateixa forma, el 1992 és, per als sefardites, una data especial: és el cinquè centenari de l'expulsió d'Espanya dels seus avantpassats, esdeveniment que, arreu del món, les comunitats jueves, però també les diverses associacions d'apropament entre els jueus i Espanya, commemoren mitjançant les múltiples activitats de Sefarad 92.

TREBALLS DE SOCIOLINGÜÍSTICA CATALANA i el Grup Català de Sociolingüística no podien deixar passar l'ocasió de precisar la seva posició i d'aportar una contribució, això sí, en la perspectiva del record, de la memòria de la consciència històrica de Catalunya. Perquè som conscients que la presència i la història jueva també són part integrant de la nostra pròpia història.

Recordem, doncs, que un segle abans del fatídic decret d'expulsió de 1492, i més concretament l'any 1391, per a les comunitats jueves de Barcelona, Girona, Besalú, Manresa, Montblanc, Tàrraga, Tarragona i moltes més, ja havia tocat el final d'una llarga presència a Catalunya l'origen de la qual és tan remot com incert. Segles que, en els millors moments, van ser de convivència, d'intercanvis amb els cristians i d'aportació d'una brillant cultura. Però també va haver-hi períodes d'alts i baixos entre els dos pobles i especialment per als jueus que, a vegades, difícilment podien trobar un lloc estable entre els reis que servien i dels quals rebien la protecció, i el poble amb el qual vivien quotidianament però sobre el qual havien d'exercir una pressió econòmica preestablerta

pels monarques. En fi, segles de coexistència de bon grat, de mal grat que van acabar dramàticament enmig d'avalots antijueus, de persecucions, de matances i, en última instància, de conversions forçades (en les quals va destacar l'eloqüent dominicà valencià Vicent Ferrer que predicava «l'odi sant contra els infidels»). I aquí començaria per a molts jueus d'Espanya l'exili i una llarga diàspora de cinc i sis segles.

D'això, se n'ha parlat a bastament durant les diferents conferències i actes commemoratius que, des del desembre de 1991 —a Catalunya— i durant tot l'any 1992, es realitzen en el marc de Sefarad 92. Per la seva banda, la Fundació Baruch Spinoza de Barcelona també ha recollit testimoniatges dels seus membres més antics de l'actual comunitat israelita de Barcelona, gràcies a un treball aprofundit d'arxius orals, treball sistemàtic de recuperació i de conservació dels records i de la memòria, a fi que duri i perduri.

* * *

No tornarem a presentar la comunitat israelita de Barcelona, atès que aquest col·lectiu jueu de Catalunya ja ha estat objecte d'estudi en dues ocasions (TSC núm. 4-1982 i núm. 7-1988). En les pàgines següents, exposarem i comentarem els resultats d'una enquesta realitzada a l'interior d'aquesta comunitat, en el marc d'un programa més ampli d'història oral.

1. ELS ARXIS D'HISTÒRIA ORAL DE LA COMUNITAT ISRAËLITA DE BARCELONA (CIB) COM A MARC DE L'ENQUESTA SOCIOLINGÜÍSTICA

1.1. *Arxius orals*

La primavera de 1991, la Fundació Baruch Spinoza (FBS) ha posat en marxa un ambiciós programa d'història oral de les comunitats jueves d'Espanya. Iniciat i ja ben avançat amb els membres de la Comunitat Israelita de Barcelona (CIB), és ara a punt de començar amb les comunitats de Madrid, Sevilla, Ceuta i Melilla.

Aquest programa s'origina i s'articula entorn d'una doble presa de consciència per part dels seus promotors (la CIB i la FBS). D'una banda, es constata que la Comunitat Israelita de Barcelona existeix com a entitat oficial des de 1918. No obstant això, per manca de documentació, per absència de testimoniatges escrits, per l'escassetat d'arxius comunitaris, no se'n coneix pràcticament res de la primera meitat del segle. A aquesta constatació de tipus històric, se superposa un fet sociològic patent: aquests últims anys, nombroses persones —grans totes elles, aquelles que precisament han viscut els principis i l'evolució de la comunitat— desapareixen les unes darrere les altres sense haver tingut l'oportunitat de testimoniar sobre aquesta època. Així, doncs, a partir d'aquesta doble realitat, va néixer la idea de recollir sistemàticament els testimoniatges i els records de les persones grans de la CIB, per salvaguardar-los i constituir un fons d'arxius orals, iniciativa cada cop més desenvolupada en les comunitats jueves d'arreu del món, i especialment a Israel.

De fet, més enllà d'aquest primer punt de partida urgent, l'objectiu de la FBS és, de manera més general, de reconstruir i d'estudiar, gràcies als testimoniatges orals d'altres membres i d'altres generacions, la història de la CIB i dels jueus de Barcelona i de les altres onze comunitats jueves d'Espanya, durant tot el segle XX i de treure a la llum el com i el per què de llur retorn i de la reimplantació comunitària a la península.

El programa relatiu a la CIB és molt important atès que és la comunitat més antiga de l'Espanya actual (els seus estatuts daten de 1918) i per tant s'havia de començar des del principi del segle. De fet, el programa està dividit en dues fases: 1914-1954 i 1954-

1992. La data frontissa 1954-1955 és motivada per dos esdeveniments cabdals per a la CIB. En primer lloc, va ser l'any 1954 quan es va inaugurar oficialment l'actual centre comunitari dotat de la infraestructura necessària per al desenvolupament d'una vida jueva religiosa, cultural i social (amb, entre d'altres serveis, dues sinagogues). Abans d'aquesta data, es feien servir pisos llogats en diversos indrets de Barcelona. En segon lloc, va ser també a partir d'aquest període i sobretot de l'any 1956, data de la independència del Marroc, quan va arribar de l'antic protectorat espanyol un contingent molt important de jueus que van canviar substancialment la fisonomia del *judaisme* i de la *judaïcat local*.¹

De moment, som en el primer període en què va haver-hi tres onades principals d'immigració jueva a Catalunya:

— 1914-1935: immigrants sefardites procedents principalment de Turquia i Grècia, com a conseqüència sobretot del nacionalisme turc i de la *turquització* de les minories no musulmanes

— 1930-1935: immigrants asquenases procedents de Polònia i Alemanya, que fugien de l'antisemitisme i el nazisme naixent, i que van venir durant la Segona República espanyola.

— 1945-1950: immigrants asquenases i sefardites procedents de l'Europa occidental i oriental (Romania, Bulgària, Àustria, Hongria), sovint a conseqüència de l'antisemitisme stalinista.

L'orientació metodològica d'aquestes entrevistes és sòcio-històrica, ja que es tracta de reconstruir les modalitats de la seva arribada i la seva integració a Catalunya i a Espanya al llarg de tot aquest període.²

1.2. L'enquesta sociolingüística

Com que la dimensió lingüística (molt important en els temes relatius als estudis jueus) quedava poc reflectida al qüestionari sòcio-històric, com a complement dels testimoniatges orals recollits en el marc d'aquesta primera fase del programa d'història oral, s'ha dirigit ulteriorment als mateixos informadors, és a dir, a les persones grans ja entrevistades, una breu enquesta sociolingüística, que pogués permetre de conèixer millor les llengües que havien après, les que han utilitzat en una època determinada o que encara utilitzen i les que es van perdre progressivament.

Com a postulat inicial —derivat de les entrevistes prèvies d'història oral, però també de la nostra observació i dels nostres treballs anteriors sobre la CIB—³ intuïm que: d'una banda, els membres de la CIB coneixen nombrosos idiomes, segons llur origen i llur itinerari *geo-històric* i sòcio-històric, que els fan servir en determinades situacions de comunicació, la qual cosa reforça evidentment el caràcter heterogeni i pluricultural

1. Nosaltres entenem aquests conceptes de la següent manera:

- el *judaisme* és el conjunt de les doctrines relatives a la religió jueva, i també de les entitats jueves.
- la *judaïcat* és el conjunt de les persones jueves,
- i la *judeïtat* és la identitat jueva.

Vegeu Martine Berthelot, «De los hebreos, israelitas y judíos: algunas precisiones terminológicas», dins *Rafces. Revista judía de cultura*, núms. 10/11, Madrid, 1991, p. 41-45.

2. Hem participat activament en aquesta iniciativa d'arxius orals de la Fundació Baruch Spinoza, atès que hem col·laborat en l'elaboració dels qüestionaris, en la formació dels enquestadors, a més a més de la redacció d'una guia metodològica per a les altres comunitats jueves d'Espanya.

3. Entre els quals la llicenciatura i la tesi doctoral. Vegeu M. Berthelot, *Plurilinguisme au Collège Séfardi de Barcelone*, i *Les Juifs d'Espagne au XXème siècle: retour à Sefarad, identité juive et intégration à la société catalane*, Universitat de Montpeller, 1981 i 1984 (240 p. i 450 p.).

de la CIB; però, d'altra banda, amb la integració a Espanya i l'aparició de noves generacions nascudes a Barcelona, molts d'aquests idiomes (en particular, les *llengües judaiques*) es van perdent a poc a poc, en benefici d'un quadre lingüístic més reduït i més homogeni.

Només la realització d'una enquesta (encara que sigui modesta) podia confirmar o infirmar la nostra hipòtesi. Aquesta enquesta comprèn quatre parts que fan referència a:

- l'origen de l'enquestat i dels seus pares, la data i l'edat d'arribada a Barcelona;
- els idiomes coneguts: llengua materna, idiomes parlats, altres idiomes coneguts;
- l'ús lingüístic: amb la família, a la comunitat, a la feina; i el lloc i la funció de la llengua catalana;
- situació actual: les llengües que més utilitzen diàriament, i la situació de les *judeo-llengües*.

Tal com ho hem precisat, la majoria de les enquestes han estat dirigides a les persones que ja havien estat entrevistades en el marc del programa d'història oral. Les persones entrevistades, tant pels arxius d'història oral com per l'enquesta sociolingüística, procedeixen dels països i de les èpoques anteriorment esmentades. És clar que actualment són persones molt grans (entre les quals figura un centenari) i cada cop menys nombroses: una cinquantena més o menys a la comunitat, quaranta de les quals han acceptat de contar part de la seva vida. Vint-i-cinc d'elles aproximadament han contestat l'enquesta sociolingüística i cinc persones més, una mica més joves (entre cinquanta i seixanta anys), que van arribar en aquella època. D'aquestes trenta persones que han contestat l'enquesta sociolingüística, tretze ho van fer omplint els dos fulls que els havien estat enviats, les disset restants ho van fer per telèfon.

Per tant, no es tracta pas d'una enquesta estadística o quantitativa —no era el nostre propòsit inicial— sinó més aviat qualitativa. Cada persona enquestada és representativa només d'ella mateixa, tot i que existeixen factors constants que permeten establir determinades categories.

2. EXPOSICIÓ I COMENTARI DELS RESULTATS

Entre les trenta persones enquestades, les setze primeres són sefardites, o millor dit, judeo-espanyoles, és a dir, que són descendents dels antics jueus d'Espanya expulsats l'any 1492. Les altres catorze són asquenasites, és a dir, antigament d'origen alemany. Més globalment, els sefardites són els jueus espanyols procedents majoritàriament dels països de la conca mediterrània (antiga zona musulmana de l'ex-imperi otomà) i els jueus orientals procedents de l'Orient Mitjà i d'Àsia. D'altra banda, els asquenasites són els jueus procedents de l'Europa septentrional i de Rússia. Les importants migracions jueves del segle XX cap a Amèrica o cap als països de l'Europa occidental han reduït o anihilat aquests assentaments seculars. Això no obstant, la dualitat sefardites/asquenasites queda vàlida i és, avui encara, molt significativa de les diferències culturals, lingüístiques, psicològiques (i sovint socials i religioses) entre aquests diversos subgrups. Per aquesta raó, hem mantingut aquesta diferència en l'exposició i l'anàlisi dels resultats, atès que podrà revelar-se prou significativa en diversos aspectes.

D'altra banda, cal especificar també que deu d'aquestes persones són dones, la qual cosa té també la seva importància pel que fa a les llengües. Ho explicarem en el moment oportú.

Finalment, i pel que fa a l'exposició i comentari dels resultats, hem de precisar que el marc reduït d'aquest article, a què ens obliguen les contingències editorials, ens impe-

deix realitzar una anàlisi massa afinada. Tanmateix, com que els quadres són bastant explícits, només ens cenyirem a les observacions més generals i aportarem les precisions o explicacions que hi escaiguin.

2.1. Origen i data d'arribada a Barcelona (Quadre 1)

Quan es tracta d'estudiar les comunitats jueves actuals, sempre és fonamental tenir en compte el context geogràfic i històric d'origen. Són dues dimensions bàsiques que, elles soles, justifiquen gran part de la realitat sociològica i psicològica d'aquestes comu-

QUADRE 1

ORIGEN I DATA D'ARRIBADA A BARCELONA					
	Origen	País de naixença	Arribada a Barcelona	Edat	Altres països de residència abans d'Espanya
1	Turc	Turquia	1914	—	França
2	Turc	Turquia	1924	23	—
3	Turc	Turquia	1927	27	Àustria, França
4	Turc	Turquia	1931	—	—
5	Turc	Turquia	1931	23	—
6	Turc/búlg.	Turquia	1931	13	—
7	Turc/búlg.	Turquia	1931	14	—
8	Turc	Itàlia	1941	19	França
9	Turc	Bulgària	1941	27	Àustria
10	Turc/egip.	Palestina	1953	10	(Israel)
11	Grec	Grècia	1948	36	Bulgària, França
12	Espanyol	Algèria	1934	3	Melilla
13	Búlgar	Bulgària	1932	22	Turquia Àustria
14	Búlgar	Bulgària	1943	26	França
15	Búlgar	Bulgària	1947	28	Alemanya, Suïssa, França
16	Búlgar	Bulgària	1948	9	Turquia, el Líban, Palestina
17	Polonès	Polònia	1930	—	França
18	Polonès	Polònia	1931	22	—
19	Polonès	Polònia	1946	35	França
20	Alemany	Alemanya	1933	20	—
21	Alemany	Alemanya	1933	27	—
22	Aust./alem.	Alemanya	1933	25	—
23	Austriac	Àustria	1932	23	—
24	Hong./aust.	Àustria	1947	16	Hongria
25	Hong./aust.	Àustria	1947	14	Hongria
26	Romanès	Romania	1943	24	—
27	Romanès	Romania	1951	40	—
28	Romanès	Romania	1953	43	Israel, França
29	Romanès	Romania	1953	32	Israel, França
30	Francès	França	1950	—	—

nitats tal com ara les podem observar. Per aquesta raó, l'enquesta comença amb preguntes relatives a l'origen de l'enquestat i dels seus pares, al seu itinerari abans d'arribar a Espanya, a l'any d'immigració a Barcelona i a la seva edat aleshores.

El *quadre 1*, que n'exposa els resultats, demostra clarament l'heterogeneïtat d'aquests grups, atès que la variable *origen* ressenya una desena de països. En el cas present, és l'origen dels pares el que determina l'origen de l'enquestat i no pas el país de naixença. En el cas de ser d'origen diferent el pare i la mare, tenim en compte el país de naixença. És el cas, per exemple, de l'enquestat núm. 6: de pare turc, mare búlgara i país de naixença Turquia, el qual considerem com a turc. En canvi, en el cas de ser diferents l'origen del pare, de la mare i el país de naixença, el classifiquem a part. És el cas del núm. 10. Per a determinar-ne l'origen i poder-lo posar en un d'aquests grups necessitaríem més elements, com ara l'origen dels avis paterns i materns.

Pel que fa a la *data d'arribada* a Barcelona, la majoria dels enquestats hi han vingut entre els anys trenta i quaranta, amb tres dates punta: els anys 31-33, els anys 41-43 i els anys 46-48, històricament explicables:

— Pel que fa als anys 31-33, dos grups destaquen més específicament: els turcs arribats l'any 31 i els alemanys arribats l'any 1933, els quals, a més, han vingut directament a Espanya. La correspondència entre el país d'origen, el país escollit i la data d'arribada ací és evident. En efecte, aquest període que, a Espanya, correspon a la Segona República, també correspon als anys de la pujada del feixisme i de l'antisemitisme a Alemanya i a la consolidació del nacionalisme a Turquia, cosa que explica llur fugida i immigració a Espanya.

— La segona data punta, anys 41 i 42, correspon a la Segona Guerra Mundial i, més concretament, a l'època en què els alemanys feien fora tots els jueus dels països ocupats (abans de començar a posar en marxa, a partir de l'any 43, la *solució final*). Tot i la dictadura franquista a Espanya, alguns van escollir de venir a la península, bé per guanyar temps (Espanya era neutral), bé (i és el cas d'alguns sefardites) perquè Espanya ja s'havia mostrat tolerant envers ells, en particular amb el decret de 1924 que els havia ofert l'oportunitat d'aconseguir la nacionalitat espanyola.⁴

— Finalment, els anys 1947, 1948 i 1949 corresponen a l'època de la creació de l'estat d'Israel i al principi del conflicte àrabo-israelià. Malgrat tot, en aquest cas, no es pot establir una relació de causa-efecte, atès que, d'una banda, els enquestats arribats en aqueixa època són d'origen diferent i que, d'altra banda, han passat per altres països de residència, és a dir, que l'any en què van deixar llur país no hi correspon forçosament.

Precisament la variable *altres països de residència abans d'Espanya* mostra resultats sorprenents, car més de la meitat dels enquestats van viure en un o diversos països abans d'arribar a Barcelona, la qual cosa pot ser significativa des d'un punt de vista sociolingüístic.

Finalment, l'*edat d'arribada* a Barcelona pot ser també un bon indicador en la perspectiva sociolingüística, principalment per determinar el grau d'integració lingüística a Catalunya. Nens i adolescents arribats els anys de la Segona República tenien més facilitats i més oportunitats d'aprendre català que no pas adults immigrants durant el franquisme. En conjunt, aquesta variable mostra que els enquestats eren força joves quan van arribar a Barcelona.

---

4. El reial decret del 20 de desembre de 1924, sobre la concessió de la nacionalitat espanyola per carta de naturalesa als protegits d'origen espanyol, era doblement restrictiu atès que se'n podien beneficiar només les persones que complien dues condicions: d'una banda, demostrar llur origen espanyol mitjançant la documentació deguda, i, d'altra banda, prometre de no fixar la seva residència a Espanya. En realitat, pocs sefardites se'n van beneficiar, sobretot perquè els era difícil demostrar materialment llur ascendència espanyola, més de quatre segles després de l'expulsió.

2.2. Idiomes coneguts

Basant-nos en la realitat patent del multilingüisme no sols de la CIB, sinó també de la majoria de les comunitats jueves, hem dirigit als enquestats preguntes relatives als idiomes que coneixen: els que parlen i els que entenen o llegeixen.

2.2.1. Primera, segona i tercera llengua (Quadre 2)

Pel que fa a la primera pregunta sobre la llengua materna (L_1), la segona llengua (L_2), i la tercera llengua (L_3), convé precisar que no sempre és fàcil discriminar entre

QUADRE 2

LES TRES PRIMERES LLENGÜES				
	Origen	L_1	L_2	L_3
1	Turc	Castellà	Francès	Alemany
2	Turc	Ladí	Francès	Turc
3	Turc	Francès	Castellà/ladí	Alemany
4	Turc	Ladí	Francès/castellà	Turc
5	Turc	Castellà	Francès	Turc
6	Turc/búlg.	Castellà	Francès	Anglès
7	Turc/búlg.	Ladí	Francès	Anglès/italià
8	Turc	Francès	Castellà	Anglès
9	Turc	Ladí/búlgar	Francès	Alemany
10	Turc/egip.	Hebreu	Castellà	Francès
11	Grec	Ladí	Búlgar	Francès
12	Espanyol	Castellà	Francès	Català
13	Búlgar	Ladí	Francès/alemany	Turc/italià
14	Búlgar	Búlgar	Ladí	Francès
15	Búlgar	Alemany/francès	Ladí	Anglès
16	Búlgar	Búlgar/hebreu	Castellà	Francès
17	Polonès	<i>Yiddish</i>	Polonès	Ucrainès
18	Polonès	<i>Yiddish</i>	Polonès	Castellà
19	Polonès	Alemany	Francès	Castellà
20	Alemany	Alemany	Castellà/català	—
21	Alemany	Alemany	Castellà	Francès
22	Aust./alem.	Alemany	Castellà	Anglès
23	Austríac	Alemany	Castellà	Català
24	Hong./aust.	Alemany	Hongarès	Castellà
25	Hong./aust.	Alemany	Hongarès	Castellà
26	Romanès	Romanès	Francès	Anglès
27	Romanès	Romanès/alemany	Francès	Anglès
28	Romanès	Romanès	Alemany/francès	Anglès
29	Romanès	Romanès/alemany	Francès	Anglès
30	Francès	Francès	Castellà	Anglès/alemany

L₁ i L₂ o entre L₂ i L₃. En les comunitats multilingües, els grups mateixos no sempre fan una diferència entre L₁ i L₂, car sovint els nens aprenen simultàniament dos o tres idiomes sense adonar-se'n (és el motiu pel qual alguns enquestats han mencionat dues L₁ o dues L₂). D'altra banda, el concepte de llengua materna és ambigu. La llengua materna, *stricto sensu*, és la llengua de la mare, però no sempre és la L₁ dels seus fills, sobretot si aqueixa llengua materna és diferent de la llengua de la societat global, o bé de la llengua del pare.⁵

L'exposició dels resultats en el *Quadre 2* presenta constants generalitzables o comparables a altres comunitats sefardites o asquenasites.

— La *llengua materna* (L₁), per als sefardites, i sobretot per als turcs, és el castellà, o millor dit, el judeo-espanyol vernacle, més freqüentment anomenat *ladí*.⁶

Per als asquenasites, i per als enquestats originaris de l'ex-imperi austro-hongarès, la llengua alemanya és majoritària. El *yiddish*,⁷ que era la llengua vernacle dels asquenasites de l'Europa central, és lògicament la L₁ dels polonesos. Només els romanesos tenen com a L₁ la llengua del seu país d'origen.

Cal especificar que l'aprenentatge de la L₁ no es justifica únicament en termes geogràfics. També hi influeix molt el nivell socio-cultural. Tot i que hagin desenvolupat una literatura pròpia, com el *yiddish*, les judeo-llengües o llengües vernacles dels jueus eren considerades les llengües de les capes més baixes, o bé les llengües de les dones,

---

5. Podríem transposar el cas, ací a Catalunya i a Espanya, a les mares franceses o angleses (per exemple) casades amb catalans o espanyols, que no ensenyen als seus fills llur llengua —el francès o l'anglès— ni com a llengua primera ni tan sols com a llengua segona.

6. Segons el lingüista sefardita Haim Vidal Sephiha, especialista en judeo-espanyol, hi ha una confusió entre judeo-espanyol i *ladí*. Per a molta gent, aquests dos conceptes són sinònims, mentre que per al lingüista són dues realitats ben diferenciades:

— El *judeo-espanyol*, que és una llengua viva, era la llengua vernacle dels jueus d'Espanya abans de 1492. Després de l'expulsió, els sefardites van continuar parlant aquesta llengua vernacle però incorporant-hi paraules del turc, del grec, de l'àrab, de l'italià, etc., segons els països en què es van implantar. Es així com van aparèixer variants del judeo-espanyol: el *djudezmo* a Turquia, també anomenat *djudio*, *djidio*, *espanyolit* o *espanyoliko*; el *haketiya* o judeo-espanyol marroquí al nord del Marroc; el *tetaouni* a la regió de l'Oranès a Algèria; el *bagito* a Liorna, etc.

— El *ladí*, o llengua artificial (judeo-espanyol calc, segons V. H. Sephiha), era la llengua litúrgica (per a les pregàries) i pedagògica (per a l'estudi de la Torah i dels texts) dels jueus d'Espanya abans i també després de l'expulsió. Aquest qualificatiu de llengua artificial prové del fet que és la traducció *verb a verb*, és a dir, absolutament literal de l'hebreu antic vers de les llengües romàniques.

Vegeu sobre el tema els nombrosos treballs de V. H. Sephiha, i en particular *L'agonie du judéo-espagnol*, Ed. Entente, París, 1977 i l'article «...» dins *Raíces*, núm. 12, Madrid, 1922 p.

Vegeu també els estudis d'I. S. Revah, entre els quals «Hispanisme et judaïsme des langues parlées et écrites par les Sefardim» dins *Actas del Primer Simposio de Estudios Sefardies*, Madrid, 1971, p. 233-242.

Per a un visió sintètica i resumida, vegeu M. Berthelot, «Sefardies y asquenazies. Nuevas precisiones terminológicas», dins *Raíces*, núm. 12, Madrid, 1992, p. 59-64.

7. Dit d'una forma molt resumida i general, el *yiddish* és una *judeo-llengua* parlada pels asquenasites originaris de l'est de França, d'Alemanya i de l'Europa central i septentrional.

— El seu origen, des del punt de vista històric data del segle XI, i des del punt de vista geogràfic se situa a la conca mitjana del Rin.

— Des del punt de vista lingüístic, el *yiddish* es presenta com una variant (fonètica, gramàtica i sintàctica) de l'alt alemany mitjà, amb un component lexical molt fort de llengües romàniques i de l'hebreu (paraules religioses). S'escriu amb caràcters hebraics.

— Des del punt de vista sociolingüístic, el *yiddish* era no només la llengua vernacle dels asquenasites, sinó també l'instrument educatiu de l'ensenyament i de l'adocrinament religiós, i, d'altra banda, el vehicle d'una literatura esponentosa. Amb les grans migracions del segle XX, el *yiddish* ha patit un procés d'abandó per una bona part dels asquenasites europeus. No obstant això, a Amèrica del Nord i del Sud, continua essent parlat. El gran especialista en *yiddish* és el sociolingüista nord-americà Joshua Fishman: entre els seus nombrosos treballs sobre el tema, vegeu *Yiddish in America Socio-linguistic description and analysis*, Pub. Indiana University, Bloomington, Mouton & Co., La Haya, Països Baixos, 1965.

és a dir, de la casa. Per aquest motiu s'ensenyaven llengües més prestigioses: l'alemany per mitjà de la *Fräulein* (la mainadera alemanya) en el cas dels asquenassites, o bé el francès en el cas dels sefardites del *redòs* mediterrani que van estudiar a les escoles de l'Alliance Israélite Universelle.

S'imposa una precisió pel que fa als enquestats d'origen búlgar la llengua materna dels quals no presenta cap homogeneïtat. En aquest cas, la situació geogràfica sí que té la seva importància. En efecte, la ubicació particular d'aquest país en els confins del que van ser l'imperi otomà i l'imperi austro-hongarès, vorejat a més a més pel Danubi que tenia un paper essencial per a les comunicacions, en feia una país *carrefour* i de barreja de pobles i de llengües. Elías Canetti mateix, sefardita búlgar, esmenta aquest multilingüisme en la seva obra *La lengua absuelta*.⁸

Pel que fa a la *segona llengua* (L₂), els sefardites mencionen majoritàriament el francès (9 respostes sobre 16). Aquest resultat es justifica per l'escolarització, com hem dit abans, a les escoles francòfones de l'Alliance Israélite Universelle ubicades, en particular, en aquesta zona.⁹

La segona llengua dels asquenassites presenta més diversitat, encara que dominin el castellà (concretament per a aquells enquestats que van venir directament a Espanya) i el francès en el cas dels romanesos (el francès era i encara és llengua de cultura per la burgesia jueva i no-jueva d'aqueix país).

— Finalment, la *tercera llengua* (L₃), és molt més heterogènia, encara que hi predomini l'anglès (10 respostes). També, i finalment, les llengües hispàniques (castellà i català) consten com a L₃.

Més enllà d'aquestes observacions, destaca un fet que pot semblar estrany respecte als sefardites: si contrastem llur país d'origen amb les dues primeres llengües, i a vegades també amb la tercera, observem que molt pocs parlen la llengua del país, el turc. De fet, i és també una curiositat de la història, en llur estada de més de quatre segles a Turquia, els jueus —com moltes altres minories no musulmanes que vivien tots en microcosmos— generalment no van aprendre turc. Només ho van fer per obligació durant l'anomenada època de *turquització* (anys 1920-1930) duta a terme per Mustafa Kemal, però aleshores la majoria ja havien emigrat.¹⁰

2.2.2. Conjunt de les llengües conegudes (Quadre 3)

A part de les tres primeres llengües, vam demanar als enquestats sobre altres llengües conegudes. A partir de les seves respostes hem elaborat el *quadre 3*, en que podem mesurar millor la riquesa lingüística d'aquesta mostra de trenta enquestats. En total, s'han men-

8. Parlant d'aquesta regió, escriu Elías Canetti: «Rustschuk, en el bajo Danubio, donde vine al mundo, era una ciudad maravillosa para un niño, y si digo que está en Bulgaria no doy más que una idea vaga de ella. Allí vivían gentes de las más diversas procedencias, en un mismo día se podían escuchar siete u ocho idiomas diferentes. Además de los búlgaros, que por lo general provenían del campo, había muchos turcos que vivían en su propio barrio, y colindando con éste estaba el barrio de los sefardíes, el nuestro. Había griegos, albanos, armenios y gitanos. Los rumanos venían de la otra orilla del Danubio; mi nodriza, de la que no me acuerdo, era rumana. Ocasionalmente también había rusos» (*La lengua absuelta*, Muchnik editores, Barcelona, 1981, p. 12).

9. La implantació de les escoles de l'AIU a Turquia data de 1865 (a Istanbul). L'any 1912 hi havia a Turquia 115 escoles jueves.

10. Poc preparats per a la *turquització*, la confusió va regnar en les comunitats jueves de Turquia. Una forta campanya antisemita va esclatar. El principal greuge que les noves autoritats turques feien als jueus era precisament el fet de no haver-se integrat lingüísticament i culturalment en aquest país mentre que Turquia els havia acollit després de l'expulsió d'Espanya i els havia tolerat durant més de quatre segles. De fet, durant tot aquest temps, els sefardites van conservar la llengua i les tradicions espanyoles, van aprendre francès, anglès o altres llengües europees, però no mai turc. Vegeu l'article d'Esther Benbassa-Dudonneu: «Turcs et Juifs: Histoire d'un rendez-vous manqué», dins *Combat pour la Diaspora*, núm. 6, Paris, 1981.

QUADRE 3

		TOTAL D'IDIOMES CONEGUTS																	Total de llengües per persona			
	Idiomes	Castella	Catala	Francès	Anglès	Alemany	Ladi	Hebreu	Italia	Ydishi	Turc	Búlgar	Romanès	Portug.	Grec	Polonès	Rus	Hongarès	Serbi	Lengües eslaves	Ucrainès	
1	Turc	x	x	x		x	x	x			x				x							4
2	Turc	x	x	x																		7
3	Turc	x	x	x	x	x																8
4	Turc	x	x	x																		6
5	Turc	x	x	x	x																	6
6	Turc/búlgar	x	x	x	x																	8
7	Turc/búlgar	x	x	x	x																	8
8	Turc	x	x	x	x																	7
9	Turc	x	x	x	x	x																9
10	Turc/legip.	x	x	x	x																	6
11	Grec	x	x	x		x	x	x												x		11
12	Espanyol	x	x	x						x												4
13	Búlgar	x	x	x		x																7
14	Búlgar	x	x	x																		6
15	Búlgar	x	x	x	x	x																7
16	Turc	x	x	x	x																	8
17	Polonès	x	x	x		x																9
18	Polonès	x	x	x	x	x																8
19	Polonès	x	x	x		x																4
20	Alemany	x	x	x		x																5
21	Alemany	x	x	x	x	x																5
22	Aust./alemany	x	x	x	x	x																7
23	Austríac	x	x	x		x																7
24	Hong./austríac	x	x	x	x	x																7
25	Hong./austríac	x	x	x	x	x																8
26	Romanès	x	x	x		x																8
27	Romanès	x	x	x	x	x																8
28	Romanès	x	x	x	x	x																9
29	Romanès	x	x	x	x	x																9
30	Francès	x	x	x		x																6
	TOTAL	30	30	29	22	20	16	14	13	9	7	4	4	3	3	2	2	2	1	1	1	213

cionat vint idiomes. La variació de llengües conegudes per persona va d'un mínim de quatre fins a un màxim d'onze amb una mitjana de set llengües conegudes per persona.

— Les llengües més conegudes són lògicament les llengües hispàniques: castellà i català (30 respostes) cal no oblidar, en efecte, que els enquestats són establerts a Barcelona des de fa 40 anys almenys— i també el francès (llengua d'escolarització per a alguns, llengua de prestigi per a altres, llengua del país dels drets humans per a molts), l'anglès i l'alemany.

— Les llengües *jueves*: hebreu, *ladí*, *yiddish* varien segons determinats factors socio-lògics: origen geogràfic i social (pel que fa al *ladí* i al *yiddish*) o sexe i grau de religiositat (pel que fa a l'hebreu), i, doncs, ocupen un terme mitjà (respectivament 16, 14 i 9 respostes).

— Finalment, les altres llengües mencionades varien en funció de l'itinerari personal (origen, migracions, professió, etc.) de cada persona, cosa que justifica el nombre reduït i més diversificat de respostes.

2.3. L'ús lingüístic

Aquesta part de l'enquesta es referia a la utilització actual dels idiomes a l'àmbit familiar, comunitari i professional, com també a l'ús del català. Hem elaborat un quadre per a cadascun d'aquests quatre aspectes.

2.3.1. Llengua i família (Quadre 4)

En *quadre 4* contrastem les llengües utilitzades actualment amb les diverses generacions de la família tenint en compte les dues primeres llengües (L_1 i L_2) d'origen que també són les llengües familiars, per saber si dins l'àmbit familiar existeix una continuïtat lingüística, o, per contra, si el fet d'haver-se integrat a Espanya representa un canvi en els hàbits lingüístics familiars.

— La variable *amb el cònjuge* mostra que tots els sefardites parlen amb la seva parella una de les seves llengües d'origen, ja sigui castellà (o judeo-espanyol), ja sigui francès. La confusió que se sol fer entre castellà i judeo-espanyol (s'anomena correntment castellà al judeo-espanyol) ens impedeix saber exactament si els enquestats sefardites parlen el judeo-espanyol amb els seus germans o bé si han adoptat definitivament el castellà actual.¹¹ Tot i això, aquest resultat implica, a més, que el tipus de casament és endogàmic, és a dir, que s'ha casat amb una persona del mateix origen, la qual cosa significa també que no hi haurà molts canvis lingüístics amb els fills atès que el pare i la mare tenen i continuen parlant les mateixes llengües (i sobretot per als castellanoparlants).

Aquesta observació no és exactament idèntica pel que fa als asquenasites: alguns d'ells parlen una llengua diferent de la seva llengua d'origen (suposadament la llengua de la seva parella). Això significa que es tracta d'unions exogàmiques (bé amb sefardites, bé amb no-jueus). De fet, aquests casaments exogàmics ja eren patents en el si de la CIB: els asquenasites europeus d'aquesta generació eren més propensos a contractar matrimonis mixts que no pas els sefardites. És més: molts ja es van assimilar totalment a la societat global des dels primers anys de llur arribada a Barcelona.

— La variable *amb els germans* és sensiblement diferent de l'anterior en la mesura

11. Hem observat reiteradament que aquestes persones grans de la CIB parlen castellà, però amb marques evidents del judeo-espanyol, en l'àmbit del lèxic (paraules amb una influència francesa forta); en l'àmbit fonètic (amb el so sonor [z] o l'africada sonora [dz] que no existeixen en castellà); i algunes formes de la morfologia verbal, en particular en el pretèrit.

que és amb el germans amb qui millor es manté l'ús dels idiomes d'origen, sobretot per als asquenasesites: polonesos i romanesos.

— Pel que fa a les variables *amb els fills* i *amb els néts*, és a dir, amb les generacions nascudes a Catalunya, observem que la llengua predominant, ja sigui per als sefardites o bé per als asquenasesites, és el castellà, llengua ambiental, llengua de l'escola i, doncs, també dels joves entre ells.

La utilització freqüent del francès (conjuntament amb el castellà) s'explica pel fet que molts nens feien o fan els seus estudis a les escoles franceses o al Liceu Francès (sota el franquisme, per poder escapar de les classes de catequesi obligatòries per a tots els alumnes).

QUADRE 4

LLENGUA I FAMÍLIA						
	<i>Origen</i>	<i>L₁ i L₂</i>	<i>Amb el cònjuge</i>	<i>Amb els germans</i>	<i>Amb els fills</i>	<i>Amb els néts</i>
1	Turc	Castellà/fran.	Castellà	Castellà	Castellà	Castellà
2	Turc	Ladí/fran.	Castellà	Ladí	Castellà	Castellà
3	Turc	Fran./cas.-ladí	Ale./fra./cas.	Francès/cas.	—	—
4	Turc	Ladí/fran.-cast.	—	Castellà	—	—
5	Turc	Castellà/fran.	Castellà	Castellà	Castellà	Castellà
6	Turc/búlg.	Castellà/fran.	Cast./fran.	Castellà	Castellà	Castellà
7	Turc/búlg.	Ladí/fran.	Fran./cast.	Fran./cast.	Fran./cast.	Castellà
8	Turc	Fran./cast.	Fran./cast.	Fran./cast.	Fran./cast.	—
9	Turc	Ladí-búlg./turc	Castellà	Castellà	Castellà	Castellà
10	Turc/egip.	Hebre./castellà	Castellà	Castellà	Castellà	—
11	Grec	Ladí/búlg.	Búlg./cast.	Búlg./fran.	Castellà	Castellà
12	Espanyol	Castellà/fran.	Castellà	Castellà	Castellà	Cast./fran.
13	Búlgar	Ladí/fran.-alem.	Ladí/cast.	Castellà	Castellà	Castellà
14	Búlgar	Búl./ladí	Fran./cast.	Cast./búlg.	Fran./cast.	Fran./hebr.
15	Búlgar	Alem.-fran./ladí	Castellà	Francès	Castellà	Castellà
16	Búlgar	Búlg.-hebr./cast.	Castellà	—	Castellà	—
17	Polonès	Yidd./polonès	Francès	Yidd./alem.	—	—
18	Polonès	Yidd./polonès	Castellà	Yidd./cast.	—	—
19	Polonès	Alem./fran.	Francès	Francès	Fran./cast.	Fran./cast.
20	Alemany	Alem./cast.-cata.	Català	—	—	—
21	Alemany	Alem./Castellà	Alemany	Alemany	Alemany	Francès
22	Aust./alem.	Alem./castellà	Alemany	—	Alemany	Alem./cast.
23	Austriac	Alem./cast.	Castellà	—	—	—
24	Hong./aust.	Alem./hong.	Castellà	Castellà	Castellà	—
25	Hong./aust.	Alem./hong.	Castellà	Cast./hong.	Castellà	—
26	Romanès	Rom./fran.	Romanès	Romanès	Cast./roma.	Cast./roma.
27	Romanès	Rom./alem.	Rom./cast.	Romanès	—	—
28	Romanès	Rom./alem.-fran.	Rom./cas./al.	—	Rom./fr./cas.	—
29	Romanès	Rom./alem.	Ro./al./cast.	Romanès	Cast./rom.	—
30	Francès	Fran./castellà	Fran./cast.	—	Francès	Fran./cast.

En la majoria dels casos, els enquestats no utilitzen (perquè no l'han transmesa) la seva llengua d'origen amb els seus fills: búlgar, polonès, *yiddish*, hongarès. Observació que és més evident encara amb la tercera generació. Són els romanesos i els alemanys els qui millor han sabut transmetre i mantenir les seves llengües d'origen, ja que retrobem aquestes llengües en els néts.

2.3.2. Llengua i comunitat (Quadre 5)

El centre comunitari és un territori ètnic per excel·lència: a la vegada religió, cultural i social. S'hi parlen diverses llengües, és cert, però potser no tant com ens podríem pensar. Observem el *quadre 5*.

QUADRE 5

LLENGÜES I COMUNITAT				
	<i>Origen</i>	<i>Oficis religiosos</i>	<i>Amb altres per. grans</i>	<i>Amb els joves</i>
1	Turc	—	Castellà	Castellà
2	Turc	Hebreu	Castellà	—
3	Turc	—	—	—
4	Turc	Hebreu	Castellà	—
5	Turc	—	—	—
6	Turc/búlg.	Castellà	Castellà/francès	—
7	Turc/búlg.	Castellà/hebreu	Castellà/francès	Castellà/francès
8	Turc	Hebreu	Castellà/francès	Castellà/francès
9	Turc	—	Castellà	—
10	Turc/egip.	—	Castellà	Castellà
11	Grec	Hebreu/arameu	Castellà	Castellà
12	Espanyol	—	Castellà	Castellà
13	Búlgar	—	Castellà/francès	Castellà
14	Búlgar	—	Cast./fran./hebreu	Cast./fran./hebreu
15	Búlgar	—	Castellà/francès	Castellà
16	Búlgar	Hebreu	Castellà	Castellà
17	Polonès	Hebreu	Alem./yidd./fran.	Castellà
18	Polonès	Hebreu/Yiddish	Castellà/yiddish	Castellà
19	Polonès	—	Francès/castellà	Francès/Castellà
20	Alemany	Alemany	Alem./cast./català	Alem./castell./català
21	Alemany	—	—	—
22	Aust./alem.	Hebreu	Castellà/alemany	Castellà
23	Austríac	Hebreu	—	—
24	Hong./aust.	—	—	—
25	Hong./aust.	Hebreu	Castellà	Castellà
26	Romanès	—	Castellà	Castellà
27	Romanès	—	Cast./rom./ang./fran.	Castellà
28	Romanès	Hebreu	—	—
29	Romanès	—	Ang./fran./romanès	Castellà
30	Francès	—	Castellà/francès	Castellà

— La variable *oficis religiosos* ha obtingut només la meitat de les respostes. Hi veiem tres justificacions possibles: 1) En aquesta mostra de trenta enquestats, hi consten deu dones. En el culte hebraic, només els homes solen participar en els oficis; el paper religiós de la dona és domèstic (educació dels fills, cuina, transmissió de les tradicions, etc.). 2) Com en qualsevol altra religió, no tots els jueus són religiosos; també n'hi ha que no *practiquen* o d'altres que són agnòstics. 3) Per llur edat avançada, alguns enquestats ja no es poden desplaçar fins al centre comunitari.

Sigui quin sigui el nombre de respostes, el resultat és que l'hebreu és la llengua religiosa. Per als sefardites, hauria pogut ser el *ladí*, que durant segles va ser llur llengua litúrgica, però no n'és.

QUADRE 6

LLENGÜES I PROFESSIÓ							
	Origen	Castellà	Català	Francès	Anglès	Alemany	Altres
1	Turc	x					
2	Turc						
3	Turc						
4	Turc	x					
5	Turc						
6	Turc/búlg.						
7	Turc/búlg.	x		x			
8	Turc	x		x	x		
9	Turc						
10	Turc/egip.	x		x	x		
11	Grec	x		x		x	Búlgar/italià/eslàu
12	Espanyol	x					
13	Búlgar						
14	Búlgar						
15	Búlgar			x	x	x	
16	Búlgar		x				
17	Polonès	x					
18	Polonès	x					
19	Polonès	x		x			
20	Alemany	x	x				
21	Alemany	x					
22	Aust./alem.	x				x	
23	Austríac	x	x			x	
24	Hong./aust.						
25	Hong./aust.	x					Hebreu
26	Romanès	x		x	x		
27	Romanès	x	x	x			
28	Romanès	x		x			
29	Romanès	x		x	x	x	
30	Francès	x		x			

— Quant a la variable *amb altres persones grans*, deu persones parlen únicament castellà, mentre que catorze també parlen altres idiomes (francès o bé les seves llengües d'origen). L'ús majoritari del castellà es justifica per dues raons: 1) És la llengua d'origen dels sefardites. 2) Per als asquenasites, és la llengua de la societat global del país on s'han establert, és la llengua d'unió i de comunicació dels *estrangers* a la península.

Així com en l'àmbit familiar, en l'àmbit comunitari les persones grans han mantingut algunes llengües d'origen amb interlocutors de la mateixa generació.

El cas és ben diferent en la variable *amb els joves*, atès que aquesta variable posa en evidència l'ús majoritari del castellà, a més a més com a llengua única ben sovint. Les justificacions són similars a les de l'àmbit familiar.

2.3.3. Llengua i professió (Quadre 6)

Encara que llurs activitats professionals no siguin concretament especificades en l'enquesta, els resultats de les preguntes relatives a l'ús lingüístic en el domini professional (*quadre 6*) ens mostren dues coses.

— L'ús del castellà domina àmpliament sobre el del català. Aquesta situació s'explica no pas en termes socio-professionals pròpiament dits sinó en funció de l'època d'activitat dels enquestats, que se situa sota el franquisme, quan l'ús públic del català era prohibit.

— L'altra observació és que 13 de les 22 persones que han contestat, utilitzaven o utilitzen altres llengües, el francès en particular (11 persones). I en aquest cas, les activitats comercials amb l'estranger (tradicionalment desenvolupades per una gran majoria dels jueus), sí que hi tenen a veure.

2.3.4. El lloc del català (Quatre 7)

En algunes de les preguntes anteriors, dades sobre el coneixement i l'ús del català, ja n'hi van aparèixer implícitament. Tot i això, hem dirigit als enquestats quatre preguntes concretes sobre el català. En el *quadre 7*, que n'exposa els resultats, hem transcrit les respostes dels enquestats tal com les han escrites (amb lletra cursiva i en castellà al quadre). Les altres respostes —molt més lacòniques— han estat obtingudes per telèfon.

— La variable *parla català* ens indica que tothom coneix el català: 16 persones el parlen (Sí), 10 persones el parlen *un poco* o bé *no muy bien* (sí) i 4 persones només l'entenen. La majoria dels sefardites el parlen normalment (10 persones dels 16), i, en el cas dels asquenasites, 6 el parlen bé, 4 el parlen més o menys i 4 l'entenen. Això sembla normal atès que, d'una banda, els sefardites tenen l'avantatge de conèixer el castellà, que els ajuda molt a entendre i aprendre català, i, d'altra banda, els asquenasites van arribar més tard a Catalunya.

— La variable *quan i amb qui parla català* fa veure que és el carrer sobretot (8 persones) que s'utilitza aquest idioma, amb amics catalans (6 persones), en relacions professionals o bé senzillament amb els catalans. Respostes com *cuando el interlocutor insiste en no hablar o no contestar en castellano, si es posible, no, en pocas ocasiones*, demostren que possibles reticències enfront de l'ús de l'idioma català s'esborren en benefici d'un esforç de comunicació, cosa que atesta una sensibilitat cultural i un respecte evident envers els catalans.

— Les respostes obtingudes en la variable *on l'han après* evidència —ho lamentem molt— un defecte en la formulació de la nostra pregunta, atès que la majoria dels enquestats han contestat «a Barcelona». De fet, calgué demanar «¿com l'han après?» Llevat de

2 persones que han assistit a classes de català, les altres l'han après de forma espontània al carrer, d'oïda, sols, és a dir, per immersió.

— En la variable *llegeix o escriu en català* notem també que la formulació de la qüestió podia ser ambivalent puix que s'hi podia entendre: «sap llegir i escriure en català» o bé «acostuma a llegir i escriure en català». Els resultats mostren que 6 persones llegeixen i escriuen en català (sense que puguem determinar si ho saben fer o bé si ho fan efectivament). 12 persones només hi llegeixen. En tot cas, aquests resultats conjunts superen la meitat de la mostra.

QUADRE 8

LLENGÜES D'ORIGEN					LLENGÜES ACTUALS		
	<i>Origen</i>	<i>L₁</i>	<i>L₂</i>	<i>L₃</i>	<i>LA₁</i>	<i>LA₂</i>	<i>LA₃</i>
1	Turc	Castellà	Francès	Alemanys	Castellà		
2	Turc	Ladí	Francès	Turc	Castellà		
3	Turc	Francès	Cast./ladí	Alemanys	Castellà	Francès	
4	Turc	Ladí	Fran./cast.	Turc	Castellà		
5	Turc	Castellà	Francès	Turc	Castellà		
6	Turc/búlg.	Castellà	Francès	Anglès	Castellà	Francès	
7	Turc/búlg.	Ladí	Francès	Ang./ital.	Castellà	Francès	
8	Turc	Francès	Castellà	Anglès	Castellà	Francès	
9	Turc	Ladí/búlg.	Francès	Alemanys	Castellà	Búlgar	Francès
10	Turc/egip.	Hebreu	Castellà	Francès	Castellà		
11	Grec	Ladí	Búlgar	Francès	Castellà	Francès	Búlgar
12	Espanyol	Castellà	Francès	Català	Castellà	Francès	
13	Búlgar	Ladí	Fran./Ale.	Turc/ital.	Castellà		
14	Búlgar	Búlgar	Ladí	Francès	Castellà		
15	Búlgar	Alem./fran.	Ladí	Anglès	Castellà		
16	Búlgar	Búlg./hebr.	Castellà	Francès	Català	Castellà	
17	Polonès	<i>Yidd.</i>	Polonès	Ucraïnès	Castellà		
18	Polonès	<i>Yidd.</i>	Polonès	Castellà	Castellà		
19	Polonès	Alemanys	Francès	Castellà	Castellà	Francès	
20	Alemanys	Alemanys	Cast./cata.		Català	Alemanys	
21	Alemanys	Alemanys	Castellà	Francès	Castellà		
22	Aust./alem.	Alemanys	Castellà	Anglès	Castellà	Alemanys	
23	Austríac	Alemanys	Castellà	Català	Castellà		
24	Hong./aust.	Alemanys	Hongarès	Castellà	Castellà		
25	Hong./aust.	Alemanys	Hongarès	Castellà	Castellà	Hongarès	Alemanys
26	Romanès	Romanès	Francès	Anglès	Castellà		
27	Romanès	Rom./ale.	Francès	Anglès	Castellà	Romanès	Francès
28	Romanès	Romanès	Alem./fran.	Anglès	Castellà	Romanès	Francès
29	Romanès	Rom./alem.	Francès	Anglès	Castellà	Romanès	
30	Francès	Francès	Castellà	Angl./alem.	Castellà		

2.4. Situació actual

2.4.1. Llengües d'ús quotidià (Quadre 8)

El *quadre 8*, que contrasta les tres llengües d'origen (L_1 , L_2 i L_3) amb les llengües més utilitzades actualment (LA_1 , LA_2 i LA_3), posa en relleu l'important canvi que s'ha operat cap a la uniformització lingüística, en benefici lògicament de les llengües peninsulars, i sobretot del castellà atès que només dues persones mencionen el català en primer lloc.

Malgrat tot, la meitat dels enquestats utilitzen també una segona llengua, ja sigui llur primera llengua d'origen, ja sigui la segona, la qual cosa sembla normal atès que si fan servir el castellà a l'exterior, en l'àmbit familiar més íntim, mantenen almenys una llengua d'origen (*supra* el quadre 4, «llengua i família»). Només cinc persones mencionen la utilització d'una tercera llengua actual que també és d'origen. La utilització d'una segona i fins i tot tercera llengua actual (LA_2 i LA_3) demostra que en general llur multilingüisme, tot i que sigui reduït a dos o tres idiomes, és encara operatiu.

2.4.2. Situació actual de les judeo-llengües (Quadre 9)

Pel que fa al manteniment o la pèrdua de les *judeo-llengües*: judeo-espanyol i *yiddish*, els resultats expressats el *quadre 9* són més aviat decebedors atès que 14 persones només (més o menys la meitat) han contestat la pregunta: *¿Hay judeolenguas que ya no habla más Ud? ¿Cuál? ¿Por qué?* D'aquestes 14 persones, 8 han contestat afirmativament, 3 negativament i 3 sembla que no han entès bé la pregunta. Suposem que aquesta manca de resposta és deguda a l'enquestador, que no hi ha insistit massa.

En tot cas, els sefardites semblen més conscients que els asquenassites respecte a la pèrdua de les llengües jueves, cosa que és normal ja que també les utilitzaven més. Recordem que només dues persones van mencionar el *yiddish* com a llengua d'origen, mentre que el judeo-espanyol era L_1 o L_2 d'almenys 9 persones (veg. *supra* el quadre 2).

Quan es tracta de buscar el perquè de la pèrdua de les llengües jueves, entre les poques opinions que s'hi han manifestat, domina més aviat la fatalitat (*no hay ocasión, no hay con quién o se pierde con el tiempo*) que no pas la voluntat de deixar-lo de banda (*más adecuado hablar la lengua del país*). Subratllem de passada l'acusació pertinent d'un enquestat que destaca que l'estat espanyol no ha fet res per salvaguardar aquesta riquesa lingüística.

3. SÍNTESI DELS RESULTATS

Malgrat el caràcter informal i no quantitatiu d'aquesta petita enquesta (atès que la finalitat principal és d'afegir-la als arxius d'història oral sobre la Comunitat Israelita de Barcelona, i no pas de servir de base a una anàlisi sistemàtica), podem deduir-ne algunes línies generals sobre els hàbits lingüístics i les funcions i usos de les principals llengües apreses, utilitzades o en procés d'abandó per part d'aquest col·lectiu jueu de Barcelona, o millor dit, per alguns dels diferents grups jueus reunits a la CIB.

3.1. De la diversitat lingüística a la uniformització

Resumint la situació global del grup observat, en destaquem tres aspectes principals:

1) Una gran riquesa lingüística original que hem pogut constatar en el quadre 3 en el qual s'ha mencionat el coneixement (sigui quin sigui el grau) de vint idiomes, amb una

mitjana de set idiomes per persona. I subratllem de passada que aquesta enquesta anava dirigida només als jueus d'Europa. Si l'ampliéssim als altres grups de la CIB: originaris del Magrib, de l'Orient Mitjà o bé de l'Amèrica del Sud, el nombre d'idiomes seria més elevat i variat.

Aquesta riquesa no és justificable únicament en termes geogràfics, és a dir, d'acord amb els diferents països d'origen. Ho és també en termes històrics, culturals, socials, econòmics o professionals. S'ha esdevingut, primer, una confluència de tots aquests factors, i després una capitalització lingüística individual per part dels enquestats.

2) Amb el trasplantament a Espanya i la integració en aquest país, s'ha presentat un

QUADRE 9

PÈRDUA DE LES JUDEO-LLENGÜES					
	Origen	Sí	No	¿Quina?	¿Per quina raó?
1	Turc				
2	Turc				
3	Turc				
4	Turc	Sí		Ladí	
5	Turc	Sí		Judeo-esp.	
6	Turc/búlg.	Sí		Ladí	
7	Turc/búlg.				
8	Turc	Sí		Ladí	<i>No hay ocasión</i>
9	Turc				
10	Turc/egip.				
11	Grec		No		
12	Espanyol				
13	Búlgar	Sí		Ladí	<i>Más adecuado hablar la lengua del país</i>
14	Búlgar		No		
15	Búlgar	Sí		Ladí	<i>Se pierde con el tiempo. El estado español no ha hecho nada</i>
16	Búlgar	Sí		Ladí	<i>No hay con quién</i>
17	Polonès		No		
18	Polonès				
19	Polonès				
20	Alemaný				
21	Alemaný				
22	Aust./alem.				
23	Austríac				
24	Hong./aust.				
25	Hong./aust.				
26	Romanès				
27	Romanès	Sí		Yiddish	<i>Similar al alemán</i>
28	Romanès			Entén el yiddish	
29	Romanès			Entén el yiddish	<i>Se asimila al alemán y al hebreo</i>
30	Francès			Entén el yiddish	

model lingüístic totalment nou i, per dir-ho d'alguna manera, reduït a la seva expressió més simple, amb l'ús exclusiu del castellà, atès que aleshores (durant el anys 40) només es podia parlar castellà.

Com a conseqüència, s'ha anat donant per a tots aquests nous immigrants un marc lingüístic a poc a poc més uniformitzat en la mesura que hi ha hagut una convergència de tots els grups, primer de tot i lògicament, cap a les llengües peninsulars (el castellà i després el català) i, en segon lloc, cap a les llengües europees amb més ressò (el francès principalment, però també l'anglès i l'alemany), totes elles, ja siguin peninsular o europees, llengües de la integració i de la comunicació amb l'exterior.

3) Pel que fa a les altres llengües: les *judeo-llengües* i l'hebreu, però també algunes llengües d'origen, com per exemple el búlgar, el polonès, el romanès, etc., queden confinades a l'àmbit comunitari, familiar o individual amb una tendència ben pronunciada a un ús regressiu.

Aquesta situació de *glissement* lingüístic, és a dir, de canvi i d'abandó d'algunes llengües en benefici d'altres, no és pas exclusiva de les comunitats jueves d'Espanya, sinó que també s'ha pogut observar en diferents països: els Estats Units, el Canadà, França i Israel. Fins i tot és una conseqüència natural del fenomen migratori. Ara bé, el que potser cal distingir és l'abandó generacional de les llengües amb base territorial (per exemple, els avis immigrants a Espanya parlen el búlgar, els fills l'entenen, i els néts el desconeixen) i l'abandó de les llengües ètniques com el judeo-espanyol i el *yiddish*, que pateixen la mateixa sort. Amb això toquem el complex i dramàtic tema de la pèrdua de les llengües ètniques no oficials, considerades massa sovint idiomes de les classes més baixes, o bé arcaics.

Per entendre millor el multilingüisme del grup observat i els canvis lingüístics amb, d'una banda, el manteniment i fins i tot l'ascensió d'alguns idiomes, i, d'altra banda, la pèrdua progressiva d'altres, farem una breu retrospectiva aclaridora.

3.2. *El pes de les contingències històriques*

Dit d'una forma esquematitzada, fins al segle XIX, tant els asquenassites com els sefardites de l'Europa central i oriental vivien en comunitats pròpies i aïllades de la societat global, ja sigui perquè els eren imposades des de l'exterior (com els *ghettos* o barris jueus a l'Europa central, o com els *shtetls* o pobles jueus a Rússia), ja sigui perquè els jueus mateixos s'havien agrupat espontàniament per salvaguardar llur coherència ètnica i poder desenvolupar millor la vida tradicional (és el cas dels jueus expulsats d'Espanya que es van establir a Turquia). A més, tenien una llengua vernacla: el judeo-alemany o *yiddish* en el cas dels asquenassites, i en el cas dels sefardites el judeo-espanyol també anomenat *djidyá*, *djudezma* o *spaniolit* a les comunitats de Turquia.¹²

A partir del segle XIX i fins a l'adveniment del segle XX, alguns esdeveniments importants —ahora exògens i endògens— van transformar l'estructura d'aquestes comunitats que havien quedat inalterades des de feia segles, i que, de cop i volta, van haver d'afrontar tot un conjunt d'adquisicions i d'hàbits nous.

Aquests esdeveniments van ser múltiples i es van esdevenir en gairebé tots els sectors: jurídic, polític, econòmic, social, lingüístic, cultural, ideològic, psicològic, etc. Limitant-nos a la zona de l'Europa central, oriental i sud-oriental, ara citarem els més destacats:

- 1) l'emancipació civil i jurídica concedida progressivament als jueus de tots els països

12. Vegeu la nota 6.

d'Europa que els fa sortir dels *ghettos* i que contribueix a la secularització de la majoria i fins i tot a llur participació en la vida pública¹³

2) el desenvolupament de la indústria, del comerç i del capitalisme, que dona naixement a una burgesia jueva, sobretot a Alemanya

3) corol·làriament, el naixement d'una classe obrera i el desenvolupament dels moviments obrers i socials sobretot a Polònia i a Rússia (el Bund, un dels primers partits obrers, va ser creat pels jueus de Rússia l'any 1897)

4) l'emergència de nous països (la balcanització) a conseqüència del desmembrament dels imperis austro-hongarès i otomà, i la inestabilitat d'algunes fronteres fins al 1914 (en particular la regió de Galitzia al sud de Polònia on vivien uns quants milions de jueus)

5) el desenvolupament dels nacionalismes, entre els quals el sionisme i també, més tard, el nacionalisme turc

6) la penetració comercial i cultural de França i la Gran Bretanya a l'Europa sud-oriental i a tota la zona est de l'ex-imperi otomà, amb l'obertura de diversos *comptoirs*, agències, escoles, etc.

7) la implantació de les escoles francòfones de l'Alliance Israélite Universelle a Turquia (entre d'altres) que no només treballa per llur emancipació i per llur progrés social i moral, sinó que també aporta nous models culturals i lingüístics¹⁴

8) el desenvolupament de nous corrents ideològiques i de pensament: progressista i reformista (pels jueus d'Alemanya), de tendències antireligiosa i areligiosa (pels jueus de l'est), etc.

9) els desplaçaments dels jueus empaitats bé pels pogroms, bé pels diversos nacionalismes que florien en tota aquesta regió balcànica en particular.

Amb tots aquests esdeveniments, els jueus entren, doncs, bastant ràpidament en la societat industrial, moderna, progressista, i d'influència occidental molt marcada (influència sobretot de les idees sorgides de la Revolució Francesa). Adquireixen noves formes de vida, entre les quals nous hàbits lingüístics considerats més universals i més útils per a llur promoció i integració en les societats globals, renovades elles també. Així, les llengües vernacles i comunitàries, el judeo-alemany i el judeo-espanyol, es veuen desplaçades per la necessitat d'aprendre idiomes nous, bé perquè són instruments i símbols d'assimilació (alemany,

---

13. L'emancipació, que donava als jueus la completa igualtat civil i jurídica, va ser concedida primer de tot als jueus de França l'any 1790, concretament als jueus sefardites de Bordeus o d'Avinyó, i l'any 1791 es va estendre a tots els jueus de França. A més, Napoleó va alliberar nombrosos *ghettos*: el de Venècia l'any 1797, el de Roma l'any 1810, el de Frankfurt l'any 1811. Pel que fa als altres països, els jueus d'Holanda van ser emancipats l'any 1796; els de Bèlgica, l'any 1830; els d'Alemanya i de Prússia, entre 1834 i 1868; la Gran Bretanya, 1858; Itàlia, 1848-1870; l'imperi austro-hongarès, 1867; l'Imperi otomà, 1908; Portugal, 1910; Rússia, 1917; Romania, 1918; Espanya, 1919, segons M. Gilbert.

En general, l'emancipació política els va ser concedida molt més tard, durant el segle XIX pel que fa als jueus de França.

Vegeu Martin Gilbert, *Atlas de la Historia judía*, Ed. La Semana Publicaciones, Jerusalem, 1978.

14. L'Alliance Israélite Universelle (AIU) va ser creada a París l'any 1860 per sis persones (un rabí, un periodista, un enginyer, un advocat, un mestre i un comerciant). Llurs objectius van ser definites de la manera següent:

— treballar pertot arreu per l'emancipació dels jueus i pel progrés moral dels jueus; ajudar eficientment els qui pateixen a causa de llur condició d'israelites, promoure la cultura i la civilització occidental a les comunitats jueves dels països de l'est i del nord d'Àfrica.

Llur acció es va estendre també a l'àmbit polític i humanitari (no sols pels jueus, sinó que també va intervenir pels cristians del Liban o pels protestants d'Espanya —l'any 1863).

No obstant això, llur orientació major va ser l'escolarització dels nens i de les nenes amb la creació d'unes cent cinquanta escoles als països del redós mediterrani, però també amb la creació d'escoles de formació de mestres (l'Ecole Normale Israélite Orientale de París i l'Ecole Normale Hébraïque de Casablanca). El Liceu Sefardita de Barcelona és assimilat a la xarxa de les escoles de l'AIU.

polonès, rus) i d'ascensió socio-econòmica i cultural (alemany, anglès, francès), bé perquè són imposats per noves realitats geopolítiques (obligació d'aprendre la llengua del país: romanès, turc, rus, etc.).

Cal precisar, tanmateix, que la qüestió lingüística no sempre ha evolucionat naturalment i fàcil, per exemple, és el cas dels jueus de Polònia. Havien desenvolupat una gran cultura entorn del *yiddish*, llengua alhora tradicional, religiosa i popular (utilitzada per uns vuit milions de persones), que es veia amenaçada, d'una banda, per l'hebreu que els sionistes partidaris del retorn a Palestina estaven modernitzant i promovent, i d'altra banda, per llengües hegemòniques i de l'assimilació (l'alemany, el rus i fins i tot l'anglès). La situació va prendre tal forma que aviat es parla de guerra de les llengües i que fins i tot es va organitzar una conferència internacional sobre el tema¹⁵

De la mateixa forma, a Turquia, la irrupció del francès per mitjà de les escoles de l'AIU va significar una ruptura alhora lingüística, social i cultural, car aviat va significar la constitució d'una nova elit. Per la seva banda, els rabins, que dirigien les comunitats, van veure ràpidament el perill que representava aquesta irrupció del francès i l'extensió dels costums occidentals i progressistes per la pau de les comunitats i el manteniment de les tradicions i de la religió. No obstant això, tot i la resistència dels més tradicionalistes, els canvis eren ineluctables.

3.3. *Vers un nou model de multilingüisme*

Evidentment, les persones que han contestat la nostra enquesta, i precisament perquè són, la gran majoria, grans i molt grans (alguns han nascut al voltant del 1900), són hereus directes d'aquest context de canvis multidireccionals. Infants o adolescents han rebut el fons lingüístic de llurs famílies (avis i pares), de la comunitat, però també de l'entorn no jueu. Més tard, joves o adults, han viscut llur propi itinerari (emigració, estada a diversos països, immigració a Espanya, a Catalunya) i s'hi han superposat noves adquisicions lingüístiques. Han capitalitzat el fons de dues èpoques amb els estils de vida respectius.

Així com per a totes les noves comunitats jueves que s'han constituït a conseqüència de les grans migracions del final del segle XIX i al començament o la primera meitat del segle XX (el Canadà, els Estats Units, l'Amèrica del Sud, etc.), per als jueus d'Espanya i de Catalunya podem dir que ara està consumada gairebé definitivament la ruptura espacial i temporal que va significar, d'una banda, l'arribada a Espanya, és a dir, en un territori que és, malgrat tot, més homogeni des del punt de vista lingüístic, més estable políticament, i, d'altra banda, l'adveniment d'una època més pacífica (localment almenys). Un nou model s'ha constituït, lingüísticament més reduït i més homogeni, i suposem que més estable també pel que fa al futur.

És aquest model el que ara s'imposa a les generacions jueves nascudes a Espanya i concretament a Barcelona. La CIB, sens dubtes, continuarà essent una comunitat multilingüe, però adoptant el model de la societat global, és a dir, amb l'ús de les dues llengües oficials (català i castellà), amb l'aprenentatge de llengües estrangeres (anglès i francès) i, per a alguns més, també amb l'hebreu.

---

15. Es tracta de la Conférence de Czernowitz (1908). Vegeu Jean Baumgarten, «La Conférence de Czernowitz et la politique des langues juives» dins *Les Nouveaux Cahiers*, núm. 103, París, 1991. Escriu J. Baumgarten: «Per als instigadors d'aquesta conferència, [...] mentre el *yiddish* perdia el seu caràcter de *judeo-llengua* a causa del contacte amb l'alemany, el rus o l'anglès, i els sionistes treballaven per fer de l'hebreu la llengua viva del poble jueu, es tractava de fer conèixer millor l'existència de la llengua popular, de protegir-la, de desenvolupar-la i de fixar-ne les normes lingüístiques (ortografia, gramàtica, lèxic). Es tractava sobretot de promoure la creació de xarxes d'institucions centrades en la llengua *yiddish* (biblioteques, teatres, escoles) i la difusió d'obres de la cultura jueva i universal, en particular gràcies a les traduccions en *yiddish*».

I no és pas un atzar si aquest model de multilingüisme —i precisament amb aquests cinc idiomes que acabem d'esmentar— és el que, des de fa ben bé deu anys, es dona al Liceu Sefardita, el col·legi d'ensenyament primari de la comunitat jueva de Barcelona. Aquest multilingüisme que s'ofereix als nens jueus és alhora el resultat d'un compromís triàdic entre la realitat sociolingüística de Catalunya, les aspiracions i els dubtes dels pares (que davant de l'elecció corneliana de l'ensenyament del francès o bé de l'anglès han adoptat finalment tots dos idiomes), i la vocació tradicional, religiosa i sionista de la comunitat jueva de Barcelona pel que fa a l'hebreu.

Més enllà, però, del Liceu Sefardita, que només aplega un centenar d'alumnes, la CIB adoptarà, sense cap mena de dubte, el model lingüístic de la societat global catalana que hem dit abans. Forçarà així el procés d'integració en aquesta societat, però anirà perdent progressivament, ineluctablement, totes les particularitats que constituïen la seva riquesa i originalitat. Això és l'altra cara del procés d'integració actual.